

Paul Schnabel

Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht

Het gevoel van Nederland

2018 Prometheus Amsterdam

© 2018 Paul Schnabel
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Frans Lemmens/Hollandse Hoogte
Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3865 3

I

Land in verandering

‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht.’ Zo vatte ik als directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau rond de eeuwwisseling het gevoel van Nederland samen. Met mij, met ons, met de Nederlanders was het in de jaren negentig steeds beter gegaan. Voorbereid door het laatste kabinet-Lubbers (1989-1994) was Nederland onder de twee daaropvolgende paarse kabinetten snel omhooggeklommen uit het diepe dal van grote werkloosheid en groeiend overheidstekort, dat ons in de jaren tachtig tot de zieke man van Europa had gemaakt. Minister-president Wim Kok werd in 2000 op de grote conferentie in Berlijn van de ‘progressive leaders of the world’ door Bill Clinton, Tony Blair en Gerhard Schröder gevierd als de leider van een land dat had laten zien dat verzorgingsstaat en neoliberale markteconomie succesvol met elkaar verenigd konden worden. Het Nederlandse ‘poldermodel’ werd een begrip en vanuit de hele wereld kwamen kijken hoe en waarom dat werkte.

Alle bewondering voor het model ten spijt is het echter nergens overgenomen. Dat is ook wel te begrijpen. Naar de vorm en de inhoud was het poldermodel te zeer verbonden met de bijzondere geschiedenis van de Nederlandse samenleving om een exportproduct te kunnen zijn. Het poldermo-

del was niet iets heel nieuws, maar alleen een nieuw woord voor de Nederlandse traditie van overleg waarin de verschillende partijen het algemeen belang de voorrang gaven boven het directe eigen belang. In de jaren tachtig van de vorige eeuw had dat in het legendarische Akkoord van Wassenaar tot afspraken tussen de werkgevers- en werknemersorganisaties geleid, die in de jaren negentig in belangrijke mate hebben bijgedragen aan het economisch herstel van Nederland. Na de eeuwwisseling sloeg in Nederland zelf de waardering voor het poldermodel opvallend snel om. ‘Polder’ en ‘polderen’ zijn bijna synoniem geworden voor stroperige besluitvorming en het sluiten van vage compromissen.

Het ging goed

Het ging rond 2000 heel goed met Nederland en ook met de Nederlanders, die toen nog niet ‘gewoon’ en ‘hardwerkend’ genoemd werden, want wat vanzelfsprekend was hoefde niet benoemd te worden. Maar er was meer aan de hand, want met ‘gewoon’ werd ook het verschil gemarkeerd met een elite die een eigen politieke agenda voerde op kosten van de hardwerkenden. Met de invoering van de epitheta ‘gewoon’ en ‘hardwerkend’ werd na 2000 ook het onderscheid aangescherpt met wat niet Nederlands en wie geen Nederlander was. Impliciet was het een verwijzing naar de migranten die in de jaren tachtig en negentig in grote aantallen naar Nederland gekomen waren en zeker aanvankelijk vaak afhankelijk waren van de hulp die uit de belastinggelden van de gewone hardwerkende Nederlander betaald moesten worden. Sociaal en politiek leverde dat de nodige wrijving en irritatie op, financieel was het geen groot probleem. De werkloosheid was in de jaren negentig sterk gedaald tot het niveau van bijna

volledige werkgelegenheid en ook de inkomens waren fors gestegen. De welvaart van de huishoudens was zichtbaar toegenomen en het geld werd weer gemakkelijker uitgegeven. De overheid bleef zuinig, nu de balans tussen inkomsten en uitgaven onder de regie van minister Zalm ('de minister van Financiën zegt alleen ja op de vraag of hij altijd nee zegt') weer hersteld was. 'Robuuste' overheidsfinanciering zou op termijn – ongeveer nu – de staatsschuld zelfs tot nul gaan terugbrengen. In plaats daarvan zou een AOW-fonds worden opgebouwd om een vergrijzende bevolking ook in de toekomst een goede voorziening voor de oude dag te kunnen garanderen.

Het werd door velen, eerst buiten en later in de politiek, toch anders gezien en het is in ieder geval allemaal anders gelopen. Het was Pim Fortuijn (om deftiger te lijken veranderde hij de spelling in Fortuyn) die in het halve jaar voor hij in 2002 vermoord werd een stem gaf aan het ongenoegen dat tot dan toe politiek nauwelijks werd opgemerkt en in het beleid ook geen rol speelde. Wat door de paarse kabinetten niet zonder reden als een succesvolle nationale aanpassing van Nederland aan nieuwe internationale economische en politieke omstandigheden werd gezien, veranderde in de woorden van Fortuijn in de 'puinhopen van Paars'. Wachtlijsten in de zorg, minder sociale zekerheid, grotere onveiligheid, verwaarlozing van de oude wijken en vooral ongebreidelde toestroom van steeds meer als moslim aangeduide migranten. 'Den Haag' leek te weinig oog en oor, misschien echter vooral te weinig hart, te hebben voor de zorgen en bezorgdheden van wat inderdaad met een geuzennaam de 'gewone, hardwerkende' Nederlander werd. Het milde paternalisme van de leidende elite van politici en ambtenaren werd onverwacht, en

naar hun eigen oordeel ook onverdiend, geconfronteerd met het felle populisme van wie zich bediend noch gediend voelde.

Het einde van de geschiedenis

Bij de eeuwwisseling leek volgens Francis Fukuyama het ‘einde van de geschiedenis’ nabij, woorden die inmiddels zelf tot geschiedenis zijn geworden. Niet als een verkondiging van een eindtijd en een naderende ondergang, maar juist als voorstelling van een nieuwe wereldordering waarin ideologische verschillen hun scherpte hebben verloren en de combinatie van democratie en kapitalisme uiteindelijk in alle landen de toekomst blijvend zal bepalen. De verwoesting van de Twin Towers in New York op 11 september 2001 maakte duidelijk dat het idee dat de eenentwintigste eeuw een historieloze periode van harmonie zou worden een illusie was.

Ook in Nederland was op die elfde september voor iedereen live op televisie te zien dat een stralend blauwe hemel geen garantie biedt voor een zorgeloze toekomst. Het gevoel dat er ook zonder oorlog overal gevaar dreigt, is door 9/11, de moord op eerst Pim Fortuijn en later Theo van Gogh, de lange reeks aanslagen op burgerdoelen overal in de westerse wereld meer dan alleen deel van het collectieve geheugen geworden. Er is een verhoogde mate van alertheid ontstaan voor het sluimerende gevaar van een onbeheerde koffer en een ongerichte kogel. Het empirische en statistische feit dat het dagelijks leven zeker in een land als Nederland juist heel erg veilig is, neemt dat gevoel niet weg. Integendeel, juist waar de zekerheid het grootst is, wordt de angst voor het onzekere groter, ook omdat men zoveel te verliezen heeft. ‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht’ geeft ook uitdruk-

king aan die ambigüiteit. Als het met ‘ons’ slecht gaat, houdt dat ook steeds een bedreiging in voor mij, met wie het nog goed gaat. Het is angstig leven in het stille oog van de orkaan.

Omslag en ommekeer

Gedurende de jaren negentig was er in de peilingen sprake van een oplopende waardering voor de overheid: in 1998 was niet minder dan 80 procent van de bevolking tevreden over de regering en was 65 procent van mening dat de overheid goed functioneerde. Ten opzichte van 1995 was dat in beide gevallen een duidelijke stijging, maar na 2000 ging de waardering snel naar beneden. In 2004 was minder dan 50 procent tevreden met de regering en vond nog geen 40 procent dat de overheid goed functioneerde. Daarna verbeterde het beeld weer wat en die lijn heeft zich met wisselingen tot nu toe voortgezet, al worden de waarden van voor 2000 niet meer gehaald. Uit de snelle daling en de schommelingen in de waardering van het functioneren van de overheid blijkt wel dat het oordeel van de bevolking gebaseerd is op subjectieve gevoelens en niet op objectieve veranderingen in dat functioneren. Ambtenaren doen het niet opeens een stuk slechter dan een jaar eerder om het een jaar later weer veel beter te doen. Niettemin, de veranderingen in het oordeel zijn wel sociale feiten en ze kunnen grote politieke gevolgen hebben. Dat hebben ze dan ook gehad.

Vanaf 2008 meet het Sociaal en Cultureel Planbureau ieder kwartaal de veranderingen in de mening van de Nederlandse bevolking over de eigen situatie, de politiek en de samenleving. Jarenlang was de bevolking vooral van mening dat het met Nederland meer de verkeerde dan de goede kant op ging. Bijna steeds was dat de mening van ongeveer 65 procent, met

een uitschieter naar 70 procent toen in 2012 aan het door de pvv van Geert Wilders gedoogde kabinet-Rutte I een einde kwam. Ongeveer 10 procent van de Nederlanders gaf bij iedere meting aan niet te weten in welke richting het land zich bewoog en tot 2014 had niet meer dan een kwart een positief gevoel over de ontwikkeling. Daarna ging dat aandeel omhoog en nu in 2018 zijn er voor het eerst duidelijk meer mensen positief dan negatief gestemd. De helft van de bevolking is nu van mening dat het met het land de goede kant op gaat tegen bijna 40 procent die het nog steeds de verkeerde kant ziet uitgaan. Het meest positief zijn de mensen met een hoge opleiding, een goedbetaalde baan en een politieke voorkeur voor vvd en D66. Het meest negatief zijn de laagopgeleiden, mensen zonder werk, niet-stemmers en stemmers op pvv en Forum voor Democratie. Het is een verdeling die meteen ook een deling is.

Tot op zekere hoogte kan voor het eerste halfjaar van 2018 met enig recht gezegd worden dat het in twee decennia vertrouwd geraakte beeld van een land waar het steeds maar niet goed en onvermijdelijk dus zelfs steeds slechter gaat, niet langer opgaat. Maar gaat het ook ‘met mij’ dan nog steeds goed of misschien zelfs beter? Sinds 1999 is de tevredenheid met het eigen leven gemiddeld wat afgenomen. In 1999 gaf 89 procent van de bevolking aan gelukkig tot heel gelukkig te zijn, daarna daalde het een beetje tot ongeveer 85 procent. De algemene tevredenheid met het leven is wel wat toegenomen evenals het aandeel mensen dat het eigen leven een rapportcijfer van een 8 of hoger geeft (ruim twee derde van de bevolking). Slechts een heel klein percentage (1-3 procent) zegt vooral of ook echt ongelukkig te zijn. Uiteraard zijn het weer de hoogst opgeleiden, best betaalden, de meest

gezonden en de ‘hardst’ werkenden die de hoogste geluks- en tevredenheidpercentages laten zien.

De rapportcijfers voor de kwaliteit van de woning, het hebben van vrienden, het inkomen, de maatschappelijke positie en de opleiding zijn in de eerste twintig jaar van deze eeuw over de hele linie ook steeds nog wat verder omhooggegaan. Dat is zowel subjectief als objectief het geval, al zijn de mensen met de naar verhouding minder goede leefsituatie daar ondanks de objectief gemeten stijging subjectief nu wat minder tevreden mee dan ze in het verleden waren. Mensen met een (heel) goede leefsituatie (29 procent van de bevolking) waarderen hun tevredenheid met het leven met een ruime 8, mensen met een slechte leefsituatie (10 procent) komen net boven de 6,5 uit. Het zuinigste oordeel wordt door alle groepen steeds gegeven aan het leven in de Nederlandse samenleving als zodanig: in 2002 een 6,4, in 2017 een 6,7. De hel, dat zijn de anderen, wist Sartre al.

Opleiding als scheiding

Opleidingsniveau hangt nauw samen met de mate van tevredenheid met het eigen leven, de politiek en de samenleving. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe sterker het gevoel regie te hebben over het eigen leven en hoe beter men zich in staat acht te begrijpen wat er in de wereld gebeurt. Iedereen is blootgesteld aan steeds meer informatie uit steeds meer verschillende bronnen. De beoordeling en de selectie van de informatie is een belangrijke taak van de burger geworden, waarin hij niet meer zoals vroeger een vaste begeleider en zaakwaarnemer uit de eigen zuil of het eigen kamp heeft. Hij is zijn eigen zaakwaarnemer geworden en dat is voor niemand gemakkelijk, maar een hogere opleiding biedt in ieder

geval meer kansen om adequate, op redelijkheid gebaseerde selectiemechanismen te verwerven. Als die ontbreken blijft de emotie over, het eigen gevoel en eventueel het vertrouwen in een opinielider van eigen keuze. Omdat in het nieuws het slechte nieuws veelal overheerst, wordt ook eerst en vooral het gevoel versterkt dat het met de wereld en het land eerder de slechte dan de goede kant op gaat. Anders gezegd, de positievere stemming die dit jaar gemeten wordt is een nog altijd zeer gematigde reactie op het goede nieuws dat de economie al enkele jaren een forse groei vertoont, de werkloosheid blijft dalen en de regering geld overhoudt op de begroting.

In 2018 verscheen voor het eerst de Brede Welvaart Monitor van het Centraal Bureau voor de Statistiek, die de verschillen tussen hoogopgeleiden (hbo/wo) en laagopgeleiden (basisonderwijs/vmbo) goed in kaart brengt. Na de verzuiling is er nu de ‘verscholing’. Het verschil met de tijd van de verzuiling is wel dat er toen ondanks het als groot beleefde verschil in levensbeschouwing toch sprake was van een grote mate van gelijkheid in sociale en economische zin, terwijl nu juist meer sprake is van ongelijkheid en zelfs verongelijkheid op basis van een verschil in kansen in het leven. Laag- en hoogopgeleiden zijn in de bevolking van 15 tot 75 jaar met steeds 30 procent ongeveer even sterk vertegenwoordigd, al bevat de groep laagopgeleiden duidelijk een groter aandeel ouderen.

Hoogopgeleiden zijn aanzienlijk meer geneigd vertrouwen te geven dan laagopgeleiden: 80 tegen 48 procent. Mensen met een hogere opleiding schatten ook hun persoonlijk welzijn hoger in (75 tegen 51 procent) en hebben vaker een goede gezondheid en zelfs een zes tot zeven jaar hogere le-

vensverwachting. Hoger opgeleiden hebben een lager werkloosheidscijfer (2,9 procent) dan laagopgeleiden (8,3 procent) en met gemiddeld meer dan 70.000 euro een acht keer hoger persoonlijk vermogen dan mensen met een lage opleiding. Toch, en dat bevestigt de titel van dit boek, is er uiteindelijk weinig verschil in de mate van tevredenheid met het eigen leven. 89 procent van de hoogopgeleiden is daar positief over en 81 procent van de laagopgeleiden. De 40 procent middelbaar opgeleiden zit ook wat de waarderingen betreft steeds tussen de hoog- en laagopgeleiden in. In politieke zin is er tussen de hoogst en laagst opgeleiden een kloof in opvatting en voorkeur, in de samenleving gaat het eerder om geleidelijk toenemende verschillen.

Het gevoel van Nederland

‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht’ is als omschrijving van het gevoel van Nederland uiteraard een simplificatie. Zo ongenueanceerd ligt het niet (en sinds kort zelfs nog wat minder), maar het geeft wel het verschil aan in de dynamiek van de beoordeling. Als het om het eigen leven gaat, is ieders subjectieve, eigen oordeel de maatstaf, al is het dus ook mogelijk een meer objectief en vergelijkend oordeel te vellen door bijvoorbeeld te kijken naar het opleidingsniveau, de kwaliteit van de woning, het hebben van werk of het bezitten van een auto. Het individuele oordeel over de situatie waarin Nederland en de Nederlandse samenleving zich bevindt, is maatschappelijk en politiek van belang, omdat het mede bepaalt welke partij een stem zal krijgen en ook in hoeverre men zich nog verbonden voelt met de samenleving.

Zonder vertrouwen in de eigen samenleving zal ook de bereidheid zich voor het algemeen belang in te zetten onder